

Arnoud Visser, de nieuwe ANV-hoogleraar tekstuele cultuur in de renaissance

*Jong, bevlogen, belezen, vooruitziend. Deze vier woorden typeren de nieuwe profileringshoogleraar die het ANV heeft uitgekoren voor de leerstoel tekstuele cultuur in de renaissance van de noordelijke en de zuidelijke Nederlanden. Professor Arnoud Visser aanvaardt zijn leerstoel op 27 november in Utrecht met een oratie onder de titel *In de gloria: literaire roem in de renaissance*. Ik sprak met hem over zijn aanstelling; een boeiend en inspirerend onderhoud met een bijzonder dynamische onderzoeker.*

Wat is een profileringshoogleraar?

“Een gewone hoogleraar is verantwoordelijk voor het algemene programma; een profileringshoogleraar is aangesteld om aparte accenten te leggen, bijvoorbeeld in onderwijs of onderzoek. Een taakverdeling die past in het academische beleid van de Universiteit Utrecht. Mijn profileringsopdracht is om binnen de historische letterkunde meer aandacht te geven aan de dwarsverbanden tussen de materiële cultuur, de cultuurgeschiedenis, de ideeëngeschiedenis, de religiegeschiedenis en de meer traditionele beoefening van de literatuurgeschiedenis. Dat vertaalt zich in onderwijs dat expliciet aandacht besteedt aan de ruimere context waarin geschreven werd, en zo ook de band met de eigentijdse praktijk van de neerlandicus aankaart.”

Wat moeten wij ons eigenlijk voorstellen bij het begrip tekstuele cultuur?

“Het specialisme tekstuele cultuur is een onderzoeksdomein dat nog niet zo sterk is ingeburgerd. Literair onderzoek

Professor Visser heeft voor zijn leeftijd al een indrukwekkende carrière. In 2003 promoveerde hij aan de Universiteit Leiden. Daarna werkte hij als *postdoctoral research fellow* aan de Schotse universiteit St. Andrews. In 2009 keerde hij terug naar Nederland. Eerst naar de Universiteit Leiden als docent en postdoc Renaissancelatijn, daarna naar de Universiteit van Amsterdam als universitair docent vroegmoderne Europese geschiedenis, en ten slotte naar de Universiteit Utrecht als hoogleraar vroegmoderne letterkunde. Verder is Arnoud Visser betrokken bij het Instituut voor Cultuurwetenschappelijk Onderzoek (ICON), is hij secretaris van de Erasmus of Rotterdam Society, lid van de redactieraad van *Church History and Religious Culture* en lid van de redactieraad van *Emblematica*. Hij heeft fellowships en beurzen in de wacht gesleept van de Royal Society of Edinburgh, het Institut d'Histoire de la Réformation in Genève, het Netherlands Institute for Advanced Study in Wassenaar, en Princeton University Library. Een collega uit Leiden noemde hem terecht “een internationaal vermaarde onderzoeker” bij zijn aanstelling als profileringshoogleraar voor de leerstoel van het ANV. Dat blijkt overigens ook uit zijn vele publicaties, met als belangrijkste het in 2011 door Oxford University gepubliceerde *Reading Augustine in the Reformation: The Flexibility of Intellectual Authority in Europe, 1500-1620*.

Arnoud Visser is bijzonder vertrouwd met het werk van Augustinus en Erasmus, maar ook met de bredere intellectuele cultuur in de vroegmoderne tijd, van Erasmus tot Grotius. Hij is vooral geïnteresseerd in de verspreiding van het ideeëngoed en de cultuurhistorische achtergrond van de literatuur en de tekstuele cultuur. Dat specialisme zal hij volop kunnen ontplooiën als profileringshoogleraar *tekstuele cultuur in de renaissance van de noordelijke en zuidelijke Nederlanden*.

richt zich traditioneel op een canon van teksten, terwijl het in tekstuele cultuur om een veel breder perspectief gaat. Vragen als: hoe functioneren teksten in de maatschappij en hoe weerpiegelen zij de discussies en de mentaliteit van mens en maatschappij? Daarbij kijken we niet alleen naar traditionele literaire teksten, maar ook naar andere teksten, zoals pamfletten, liederen, brieven, traktaten en reisverslagen.”

Is het onderzoeksgebied tekstuele cultuur interessant voor de Lage Landen?

“Zeker. Vooral voor de zestiende en de zeventiende eeuw. Tijdens deze periode, de renaissance, ondergingen de Nederlanden een informatierevolutie. De boekdrukkunst veroorzaakte een omwenteling in het gebruik van media, zoals vandaag het internet en de sociale media. Deze nieuwe mediacultuur gaf veel kansen, vrijheid en – soms verontrustende – nieuwe mogelijkheden. Door de studie van de tekstuele diversiteit van liederen, pamfletten, polemieken, traktaten en literatuur krijgen

Afbreken van huyszen.

Iemand en zal eenige huyszen of getimmeren aen s'heeren straten responderende, mogey afbreken, of latey verhallen, daer deur het aengesicht der hande stad eenichsins zal verder ontcheert: op verbeurte hande grond tot Stads behouf, omme tot timmeringe verder uytgegeben te verder. Ende zo die eenige huyszen afbreect ony daer verder op te timmeren, zal binne t'iaers, al daer later (tey minstey zo goeuey gebou) verder stellen alst voorgaende geveest is: op gelijcke verbeurte hande grond, mitf-gaders say getimmerde op nieuw daer op gestelt: tey verder die hande verrecht ony merckelicke redeney anders verhey toe latey.

Afgekeurde huyszen.

Eindley Burger-meesteren yemands huyszen of verbeurde behoufdey, ony marcten, steegen, straten, hallen, of yet anders tot Stads behouf daer say te maken, zullen de zelue tey behoude als vorey, mogey aen nemen, mits de beschadigde soldoende tot Schepeneny schattinge, een vierdepact gereet, ende de rest op drie jaren, telckey een gelijc vierdepact tey verder hi te verdey verder mit lijf of lof-renten opt Stads lichaem, daer say hi, hoor dat Schepeneny schattinge, verclaringe doey zal.

Een boek van Jan van Hout (1542-1609) met aantekeningen van een lezer

we een bredere kijk op de cultuurhistorische wereld waarin deze teksten geschreven werden. Daardoor verandert ook onze kijk op de literatuur. Die hebben we immers al te lang bekeken door de bril van de negentiende eeuw.”

Is deze contextuele, cultuurhistorische studie van de tekstcultuur relevant voor studenten Nederlands?

“Zonder twijfel. Studenten zullen beter begrijpen waarom er geschreven werd zoals er werd geschreven. Dat verhoogt niet alleen het leesplezier, maar leert studenten ook om teksten beter te begrijpen en er zelf beter over te kunnen schrijven. De grote doelen van de opleiding zijn immers nog steeds dat studenten aan het einde van de rit zelfstandig goed kunnen schrijven en zelfstandig goed onderzoek kunnen doen. Tijdens het college *Traag lezen, vlot schrijven*, bijvoorbeeld, ontdekken de studenten wat ze zelf nog kunnen opsteken van de communicatiecultuur uit de renaissance. Hier wordt onder andere aandacht besteed aan het retorische begrip *ethos* – een begrip dat niet zo snel aan de orde komt in de traditionele literatuurcolleges – en dat kan direct bijdragen aan de eigen stijlgevoeligheid en argumentatievaardigheid van de studenten.

Ook kan het begrip *tekstuele cultuur* studenten helpen in te zien dat de canon van de Nederlandse literatuur voor het grootste deel nog steeds een 19e-eeuwse canon is, terwijl er heel wat roemrijke namen van toen in de vergetelheid geraakt zijn. We kennen Hooft, Vondel en Bredero, maar iemand als Dirck Rafaelsz. Camphuysen is nu haast vergeten, terwijl zijn *Stichtelycke Rymen* (1624) voor 1750 meer dan honderdmaal herdrukt zijn en in zijn tijd dus druk werden gelezen. Dat is het gevolg van een negentiende-eeuwse literatuurkritiek, die moeite had met een bestseller die niet paste bij de toenmalige smaak: een inzicht dat ook relevant is voor de hedendaagse student. Want daardoor leren studenten dat je altijd vastzit in een traditie waarvan je de criteria niet kent, en dat de literaire praktijk altijd deel en onderdeel is van een culturele context. Dat geeft een verfrissende kijk op de voorwaarden voor succes in de 16e en de 17e eeuw en hoe die zich verhouden tot succes in de 19e eeuw of nu.”

Wat leren studenten daarvan?

“Studenten gaan anders tegen roem en succes aankijken. Vandaag klagen sommige mannen wel eens dat je om als schrijver succes te hebben liefst een jonge vrouw moet zijn die leuk op de foto komt. Dat is natuurlijk vooral verongelijkheid, maar het laat wel zien dat lezers begrijpen dat er ook in de literatuur marketingstrategieën in het spel zijn. In de renaissance was dat ook het geval, maar had de markt andere wensen. Uitgevers, de poortwachters van de roem, selecteerden toen op andere criteria, zoals religie. Zo'n poortwachter was Plantijn, die liever gevestigde namen uitgaf, waarmee hij zeker succes kon behalen, dan een controversiële schrijver als Coornhert. Coornhert bood hem bijvoorbeeld eens een selectie aan van vertaalde spreuken van Augustinus. Door die selectie kon hij laten zien dat Augustinus een voorstander was van een allegorische interpretatie van de Bijbel – de Bijbel als een verhaal dat je niet altijd letterlijk hoeft te lezen. Maar dat lag gevoelig. De gereformeerde vijanden van Coornhert wilden niet geconfronteerd worden met deze uitspraken van hun favoriete kerkvader. Zo'n pesterijtje van Coornhert, daar wilde Plantijn niet aan, dus werd het boek niet gedrukt. Zo zien we dus de rol van de poortwachters in de vorming van roem en reputatie.”

Roem en reputatie lijken een bijzonder aandachtspunt in de tekstuele cultuur?

“Dat zijn ze ook. Voor een internationale cursus over de gouden eeuw vraag ik de studenten bijvoorbeeld naar het merkwaardige verschil tussen de roem van Rembrandt en die van Vondel. Rembrandt kennen de meesten wel, maar van Vondel hebben veel internationale studenten nog nooit gehoord. Waar komt dat grote verschil tussen de roem van de letteren en die van de visuele cultuur vandaan? Meestal wordt dit verschil verklaard uit het feit dat de literaire cultuur conventioneel en dus niet zo bijzonder was. Maar het rare is dat de geletterdheid in de Lage Landen waarschijnlijk juist het hoogste was in heel Europa en dat er heel veel uitgevers en drukkers actief waren. Er was dus een ➔

Arnoud Visser zal als ANV-hoogleraar de leerstoel *tekstuele cultuur in de renaissance van de noordelijke en de zuidelijke Nederlanden* bekleden.

18

bloeiend literair klimaat. Dan vraag je je toch af: waarom zijn er niet meer vertalingen gemaakt van Nederlandse teksten, terwijl Rembrandt en Goltzius al in hun eigen tijd beroemd waren? Daar zijn verschillende verklaringen voor. Een ervan heeft met taal te maken. De roem van de letteren was er wel, maar dan in het Latijn. Tegenwoordig worden deze Latijnse teksten bijna niet meer behandeld in het onderwijs, omdat classici ze niet echt als klassieke literatuur zien en neerlandici veelal met de Nederlandse teksten bezig zijn. Zo ontstaat er soms een vertekend beeld van de tekstuele cultuur van de renaissance.

In het verlengde hiervan past mijn onderzoeksproject, dat nauw aansluit bij de inhoud van mijn oratie. In dit project gaan we op zoek naar de mechanismen achter literaire roem. Het project heeft drie doelstellingen. Ten eerste willen we het ontstaan van faam nader verklaren. Hoe konden bijvoorbeeld schrijvers, predikanten en geleerden uitgroeien tot celebrity's? Want ook toen waren er auteurs met sterrenstatus. Zo werd Erasmus onderweg op straat herkend als de beroemde schrijver en vervolgens als ster behandeld. De dichter-dominee Dirck Raphaëlsz. Camphuysen werd tijdens zijn leven verbannen wegens onorthodoxe sympathieën, maar zijn *Stichtelyke rymen* werden een enorm succes. Na zijn dood ontstond er zelfs een kleine cultus rondom de dichter: zijn schedel werd opgegraven en circuleerde nog tot begin negentiende eeuw onder liefhebbers ...

Ten tweede willen we de impact van literaire roem peilen. Het is bekend dat roem autoriteit verleende. Maar we weten nauwelijks wat voor effect die autoriteit had op de receptie van de werken en ideeën van die beroemdheden. Werden nieuwe ideeën van beroemde intellectuelen bijvoorbeeld eerder geaccepteerd dan die van collega's die nog geen naam hadden gemaakt?

Deze twee doelen proberen we te realiseren door internationale samenwerking tussen onderzoekers vanuit verschillende disciplines. Het derde doel van dit project is om die samenwerking te bundelen op een digitaal onderzoeksplatform. Dat platform zal niet alleen een documentaire gids zijn, maar ook een interactieve werkplaats waar onderzoekers en studenten bronnen kunnen verzamelen en verrijken."

Uw leerstoel gaat expliciet over de renaissance van de noordelijke en de zuidelijke Nederlanden. Is die Noord-Zuidverbinding belangrijk?

"Ik vind van wel. Op twee niveaus: inhoudelijk en praktisch. Inhoudelijk kun je in de renaissance geen scheiding tussen Noord en Zuid aanbrengen. De val van Antwerpen in 1585 is geen breuk geweest in de tekstcultuur. Het was één tekstcultuur, dus ontkom je er niet aan om Noord en Zuid samen te brengen. Maar daarnaast is er ook een heel praktisch samenwerkingsverband. Zo is Leuven toch wel de hoofdstad van de studie van het Neolatijn en heel concreet heb ik in Gent een samenwerkingsverband met professor Jürgen Pieters over leesgeschiedenis in de vroegmoderne tijd."

Die samenwerkingsverbanden zijn kennelijk heel belangrijk?

“En ook heel nieuw. Het samenwerkingsverband dat ik samen met professor Els Stronks van Utrecht heb opgezet, gaat over sporen van lezers in eeuwenoude boeken. Dat is een heel nieuw onderzoeksgebied. Wij bestuderen sporen die lezers hebben nagelaten in hun lectuur. Het kan daarbij gaan om commentaren in de marge, maar ook om doorhalingen of zelfs uitscheuringen. Het interessante daaraan is dat wij op grond van die lezerssporen proberen te achterhalen of lezers in de renaissance lazen zoals wij lazen, hoe ze reageerden op teksten, of ze teksten vergeleken of becommentarieerden. Een mooi voorbeeld is een exemplaar van Newtons *Principia mathematica*, dat Adriaen Verwer, een zeventiende koopman en amateur-wetenschapper, al heel snel na het verschijnen ervan in 1687 las en voorzag van aantekeningen. Daarvan hebben we twee dingen geleerd: dat Verwer het boek van Newton vooral zag als een nuttig tegengif tegen de opkomst van Spinoza, en dat amateurs in de Republiek der Verenigde Provinciën een grotere rol speelden bij het laten landen van de ideeën van Newton dan de wetenschappers in zijn ‘eigen’ Engeland.

Om dit soort onderzoek succesvol te doen, moet er natuurlijk een voldoende groot corpus zijn van dergelijke lezerssporen. Daarvoor hebben we een *Annotated Books Online* platform opgezet, waarin allerlei soorten teksten, van atlanten tot bijbels, van traktaten tot preken zijn verzameld en die als uitgangscorpus kunnen dienen voor de historische studie van de leescultuur. Bijvoorbeeld een verzameling pamfletten over de bezetting van Utrecht door de Fransen in het rampjaar 1672. Een Utrechenaar heeft deze verzameling aangelegd en voorzien van allerlei aanvullende informatie: correcties en commentaar, maar ook gedichten en dialogjes.

Dit platform is ondertussen een internationale samenwerking geworden van medewerkers uit Utrecht, York, Princeton, Londen, Gent, Leuven en Amsterdam, die al heel wat interessant materiaal heeft opgeleverd. Zo hebben we bijvoorbeeld een Bijbelvertaling van Erasmus, waarin Luther behalve wat zinnige lof heel wat kritisch commentaar op Erasmus geschreven heeft. Daaroverheen heeft de Groningse geleerde Praedinius, zestig jaar later, dan weer bozige reacties op Luther genoteerd, zodat we via de opmerkingen in de marges, over het hoofd van Erasmus heen, een boeiende lezerspolemie tussen twee geleerden te zien krijgen.”

Het zal al duidelijk zijn, ‘onze’ nieuwe hoogleraar is niet bang om de begane paden te verlaten en onderzoek en onderwijs innovatief aan te pakken. Daarbij maakt hij ruim gebruik van nieuwe media en interdisciplinaire samenwerkingsverbanden met specialisten uit Noord en Zuid: zo opent Arnoud Visser nieuwe perspectieven voor een moderne neerlandistiek.

Cultuurverschil

Als liefhebber van het witbier heb je het niet altijd makkelijk. Ik kan het me nog herinneren van vroeger, de eerste kennismaking. Het was in die prachtige restauratie van het station Antwerpen, nog voor die grote verbouwing. Ik wilde het wel eens proberen. Er stond daar een groot zeshoekig glas van de firma Hoegaarden van ruim een meter hoog. Ik mag die naam wel noemen, want het is een soortnaam geworden. Op een website lees ik: “De naamsbekendheid van Hoegaarden in Nederland is zeer hoog. Voor veel bierdrinkers is het de soortnaam voor de categorie witbier geworden. Zij bestellen automatisch een Hoegaarden als ze de dorst willen lessen met witbier” (*). Daarom krijg je, als je in Nederland een Hoegaarden bestelt, vaak witbier van een andere brouwer, zoals Wieckse Witte uit Maastricht. Ook prima.

Ik voelde een onlesbare dorst opkomen bij het zien van dat enorme glas en bestelde een glas van die Hoegaarden. Dat witbier beviel me wel. Sindsdien bestel ik in elk café of restaurant waar ik kom, zo’n emmertje Hoegaarden.

Een witbier met een schijfje citroen, zoals het dus niet hoort

[bron: <http://jansontdekkingsreis.blogspot.be>]

Dat deed ik ook in mijn Leidse café. Ongevraagd deden ze er een schijfje citroen in. Waarom? De ober zei dat dat zo hoorde. Bij witbier hoort een schijfje citroen, zei hij, dat doen ze in België ook zo. Zelf vond ik het niks. Dat witbier smaakte niet, zoals witbier hoort te smaken. Ik zeg daarom altijd bij het bestellen: “zonder citroen, alstublieft”. Ik word dan wel eens verbaasd aangekeken. Soms zit er toch een schijfje citroen bij. Als ik daar dan over mopper, krijgt de barman die over het schenken van het witbier gaat, de schuld. Hij doet er altijd automatisch een schijfje citroen in. Meestal gaat het tweede, derde enz. glas wel goed. Op een terras aan de Groenplaats in Antwerpen bestelde ik laatst een glas Hoegaarden. Voor de zekerheid zei ik er nadrukkelijk bij: “zonder citroen, alstublieft”. De ober keek mij aan met een blik van onbegrip. “Maar, meneer, dat doen wij hier nooit!”, zei hij verontwaardigd.

Dick Wortel

(*) <http://www.horecasupport.nl/merken/hoegaarden/facts-figures/>

